

je pozoruhodný tím, že se obejde bez oné patetické konečnosti našeho vlastního života. Navíc jej můžeme často užít také o ne-lidském jsoučnu, což by u Heideggera možné nebylo. Sám výraz „konečnost“ však ještě nic neříká a mění se v závislosti na problematice, jíž se Kouba věnuje. Tak můžeme i onen pozoruhodný posun v jeho úvahách sledovat na tématu konečnosti. Líčí bytí v čase a prostoru jako „přecházení“ z jedné dimenze do druhé. Konečnost pak tkví v tom, že bytí ve druhé dimenzi s sebou nese „vydělenost z dimenze první“ (str. 160). Myslím, že autorův přístup ke „konečnosti“ nejlépe osvětlí jeho

vlastní příklad: „Stojíme-li v zapadlém koutě vesnice, kde jsme před léty trávili dětství, stojíme na tomtéž místě a pohyby, které mezitím minuly jako by nebyly než mávnutím proutkem: a přece jsou zároveň nevývratnou a nezvratnou skutečností životní cesty. Stojíme tedy na tomtéž místě a jsme přítom nesmírně daleko. Jedno tu není možné bez druhého: právě v tom tkví konečnost bytí ve světě.“ (str. 177) Tedy zkušenost, že jsme na stejném místě, ale jsme zde *jindy*, je bezprostředním dokladem konečnosti.

Jakub Čapek

Fustel de Coulanges ANTICKÁ OBEC

Studie o kultu, právu a institucích starého Řecka a Říma
Sofis, Praha 1998, 392 stran

V uplynulých dvou třech letech jsem několikrát slyšel různé zmínky o klasické knize francouzského historika Numy Denise Fustela de Coulanges *La cité antique* (první vydání vyšlo r. 1864), které se vesměs opíraly o český překlad J. Bryksí, K. Mikšové a J. Sokola (Praha 1998). Protože se mně některé teze odtud čerpané zdály být poněkud zvláštní, překlad jsem si

obstaral, abych se přesvědčil, co je na nich pravdy. A jeho četba mě překvapila natolik, že bych se o své zážitky z ní rád podělil. V první části recenze se budu zabývat překladem, ve druhé pak samotnou Fustelovou knihou.

První věcí, která čtenáře udeří do očí, je astronomicky vysoký počet chyb ve vlastních jménech. Tyto lapšy většinou pocházejí z absentujících či nesprávně umístěných délek,¹ jindy pramení z počeňování jmen latinských, polatinšování řeckých a počeňování francouzských.² V řadě případů se tyto transformace úplně neočeský překlad J. Bryksí, K. Mikšové a J. Sokola (Praha 1998). Protože se smíšená z prvků latinských, řeckých a francouzských.³ Někdy má totéž jméno různé zápisy,⁴ občas se objevu-

¹ Polydoros m. Polydóros (str. 14), Euripidés m. Euripidés (str. 17 et passim), Pausanias m. Pausaniás (str. 19, pozn. 21), Plutarchos m. Plútarchos (str. 19, pozn. 25), Bráhma m. Brahma (str. 21, 28, 29 atd.), šradha m. šráddha (str. 22), Troja m. Trója (str. 27), soma m. sóma (str. 28), Dionysios m. Dionýsios (str. 49), Antifon m. Antifón (str. 55, pozn. 10), Lykurgos m. Lýkurgos (str. 61, pozn. 2, str. 64, pozn. 12), atimía m. atímia (str. 69, pozn. 32).

[Při redakční úpravě textu jsme na žádost autora nezasahovali do psaní délek řeckých slov a jmen, i když autorův přepis není v souladu se zásadami nakladatelství.]

² Hector m. Hektór (str. 16, pozn. 13), Meneclés m. Meneklés (str. 35, pozn. 4), Velleius m. Velleius (str. 36, pozn. 9), Cimon m. Kimón (str. 36, pozn. 9), Fotius m. Fótios (str. 44, pozn. 8), Alciphron m. Alkifrón (str. 50, pozn. 10), Asthyfilus m. Astyfilos (str. 53, pozn. 2), Makrobios (str. 61, pozn. 3) m. Macrobius (str. 38, pozn. 16), Aristogitonovi m. Aristogeitónovi (str. 69, pozn. 32).

³ Hékabé m. Hekabé (str. 14, pozn. 1), Neoptolemés m. Neoptolemos (str. 18), Eustathés m. Eustathios (str. 26, pozn. 12, str. 63, pozn. 7), Mitákšara m. Mitákšara (str. 39, pozn. 19, str. 69, pozn. 34), Díkéarchés m. Dikaiarchos (str. 42), Hérkulés m. Hercules (str. 25, pozn. 4), Jupiter m. Juppiter (str. 27), Aischinos m. Aischinés (str. 35, pozn. 8, str. 69, pozn. 32), Rig-Véda m. Rgvéd (str. 38, pozn. 17), Ménandros m. Menandros (str. 50, pozn. 10), Héraklidés m. Hérakleidés (str. 68, pozn. 29), Théofrastos m. Theofrastos (str. 70, pozn. 30).

⁴ Díkéarchés (str. 42) a Dikéarchos (str. 61, pozn. 2) m. Dikaiarchos, Dionysos (str. 47, pozn. 23) a Dionysios (str. 49) m. Dionýsios, Isius (str. 44, pozn. 5) i správný tvar Isaios (str. 37, pozn. 13).

jí radikální novotvary: například Lúkiánovi říkají překladatelé téměř důsledně Lucilius (str. 18–19, 35, 50, pozn. 10, 55, pozn. 12) a thébského krále Láia nazývají raději Gaius (str. 51, pozn. 16). Chybné tvary se objevují také ve skloňování⁵ a v prepisech jmen v nenominativní pozici: tak se z bitvy v Messénii stala bitva u Messenie (str. 36, pozn. 9) a z lára Assarakoveců lár z Assaraku (str. 32).

Kapitulu samu o sobě představuje používání edičního a lokačního názvosloví. Také zde překladatelé mísí češtinu, řečtinu, latinu a francouzštinu, občas dokonce i v rámci jediného řádku.⁶ V těchto jazycích tyto tituly někdy rozepisují celým jmé-

nem, jindy je vyjadřují zkratkou,⁷ zjevně bez jakéhokoli systému. Ani zde nechybí nesmyslné novotvary, vzniklé svévolným domýšlením předlohy: tak se ze Schol. in Pind. Pyth. staly Scholiast. ad Pindar. Pythagoras (str. 14, pozn. 2), tak se z francouzského přepisu Plútarchových Quest. grecq. a Quest. rom. staly Bioi paralléleoi, řec. a Bioi paralléleoi, řím. (str. 44, pozn. 7 a 8).⁸

Plny chyb jsou i prepisy řečtiny,⁹ mezi nimiž je obtížné najít nějaký zcela správný, bez zásadních gramatických prohřešků není ani čeština.¹⁰ Stylistická úroveň překladu není špatná, ale neblaze ji poznamenává otrocké lpění na francouzské syntaxi. Viz

⁵ Alkéstidě m. Alkéstidině (str. 20), Pausaniem m. Pausaniou (str. 22, pozn. 13), Fokéňaně m. Fokajští (str. 22, pozn. 14), Cicera m. Cicerona (str. 24), Pelopovu m. Pelopovu (str. 32), archont m. archón (str. 37), Polluxova m. Pollukova (str. 50), Scipiovy m. Scipionovy (str. 58), Digestech m. Digestách (str. 65, pozn. 14).

⁶ Viz např. Aischylos, *Šedm proti Thébám*, Sofoklés, *Antigoné*; Euripidés, *Foinissai* (str. 17, pozn. 15); Hésiodos, *Práce a dni* (str. 15, pozn. 4, str. 31, pozn. 28) – Hésiodos, *scutum* (str. 44, pozn. 10), Cicero, *Tim. m. Tim.* (str. 24, pozn. 22), Plútarchos, *Aristidés*, 1; *Cimo*, 19 (str. 65, pozn. 14), ale i *Cimon* (str. 36, pozn. 9).

⁷ Viz např. Aischylos, *Choéforai* (str. 18), ale *Choéf.*, (str. 20, pozn. 2); Aischylos, *Pers.* (str. 38, pozn. 8), ale jinde *Persai* (str. 18, str. 38, pozn. 18); Servius, *ad Aeneida* (str. 46, pozn. 18), ale *ad Aen.* (str. 46, pozn. 20) či *in Aeneida* (str. 28, pozn. 19); Démostenés, *in Macart.* (str. 48, pozn. 2) i *in Macartatum* (str. 36, pozn. 9) i *Dém., in Macart.*, (str. 65, pozn. 15); Isaios, *De Apollod. hered.* (str. 48, pozn. 2) i *De Apollod. her.* (str. 49, pozn. 3).

⁸ Podobně viz řec. 5 m. Quaest. graec. 5 (str. 20, pozn. 2) nebo případ boha Agniho, jehož překladatelé odmítají skloňovat, a navíc hovoří o „jejím jménu“, ač i fr. orig. má „son nom“ (str. 30).

⁹ Viz např. tois m. tús, haimokurian m. haimokúrian (str. 19, pozn. 25), hú m. ú (str. 20, pozn. 3), d'isti... chair... potni... deis m. d'esti... chair'... potni'... doiés (str. 21, pozn. 6), tymbús th m. tymbús th' (str. 21, pozn. 9), kat oikian m. kat' oikian (str. 24, pozn. 22), heschara m. eschara (str. 25, pozn. 1), oik exestin ep m. úk exestin ep' (str. 34, pozn. 2).

¹⁰ Nemusí být překvapení m. překvapení (str. 16), chybí čárka před „a tak“

např. „a jako měli texty, jež měly tuto moc, měli staří i jiné, které...“ (str. 16) m. „a jako měli staří texty nadané touto mocí, měli i jiné, které...“ (et de mème qu'il y avait des formules qui avaient cette vertu, les anciens en possédaient d'autres qui avaient la vertu contraire). Nebo: „že se mánové museli nazývat strašidla“ (str. 24) m. „že mánové museli být nazváni přízraky“ (que les Mânes... devaient être appelés larves). Nebo: „nebude mít nikoho, kdo by mu vzdával čest, která je mrtvým povinná“ (str. 49) m. „nebude mít nikoho, kdo by udržoval kult, který mu jakožto mrtvému náleží“ (il n'y aurait alors personne pour lui rendre le culte qui est dû aux morts). A takových případů by bylo možné uvést mnoho.¹¹

Občas překladatelé svou neorientovaností ve starověkých reáliích (antické i indických), kterou naznačila už neznalost správných tvarů jmen a pojmu, způsobují zavádějící významové posuny: někdy lehčí typu „démoni“ m. daimóni (str. 23) či „pekelní bozi“ m. „podsvětní bohové“ (str. 68),¹² někdy závažnější: například převod citace z Lúkiána (Char. 22), podle níž prý pozůstali „hloubili jámy blízko hrobů a vařili v nich pokrm“ (str. 19), protiřečí francouzskému převodu i řeckému originálu, kde stojí, že pozůstalo v jam(k)ách u hrobů pokrm (tj. oběti) „spalovali“ (font cuire, καίουσιν).¹³

Na některých místech překladatelé Fustelův text opatřují poznámkami a komentáři, což by bylo velmi potřebné a vítané, kdyby ovšem jejich vstupy nebyly až na nepatrné výjimky tak nefundované, nevěcné a nepřipadavostí ve starověkých reáliích (antické

(str. 26), chybí čárka před „ruské“ (str. 28, pozn. 21), chybí čárka před „např.“ (str. 32, pozn. 34).

¹¹ „Ale připoutána k tělesným ostatkům, bez nich Kolchidu opustit nemohla“ (str. 15) m. „bez nichž“; „rodina... pokračuje pouze přes muže: hlavní skutečnost, jejíž důsledky...“ (str. 51) m. „to je to hlavní a důsledky této skutečnosti...“; „U starých Germánů, podle některých autorů, země nepatřila nikomu“ m. „podle některých autorů nepatřila u starých Germánů země nikomu“ (str. 60).

¹² Viz dále „kvašený likér“ (tj. sóma) m. „kvašený nápoj“ (str. 28), „čteme v Rig-védách“ m. „čteme v Rgvédu“ (str. 30), „přibuzenství sapindas... přibuzenství samanodakas“ m. „přibuzenství sapindů... přibuzenství samánodaků“ (str. 57, 58 atd.). Dále se hovoří o athénském „senátu“ (m. rady či lidu), o „duchovenstvu“ (m. kněžích) apod.

¹³ Ještě větší odchylka se objevuje v citaci z Mánavadharmašástry, poněvadž převod „když je šradha udělána podle rituálu, potěší sedm pokolení předků toho, který pokrm podává“ (str. 22) naprosto neodpovídá francouzskému „lorsqued le šradha est fait suivant les rites, les ancêtres de celui qui offre le repas éprouvent une satisfaction inaltérable („pokud člověk provede šradhu podle následujících obřadů, pak jeho předci, jimž nabízí jídlo, zakoušejí setrvalé potěšení“). Český překlad se sice opírá o Manua (III, 146), ale nelze bez jakéhokoli upozornění opravit předlohu, i když je chybná (a to nejspíš je: žádná z uvedených lokací citací nekryje).

že slovo „rasa“ ve Fustelově době nemělo rasistický podtext (str. 9, pozn. 1) a že dnes již neplatí tvrzení, že si lidé už od dětství přivykají žít v prostředí Řeků a Římanů (str. 9, pozn. 2). Jako příspěvek k Fustelově teorii o vzniku „strašidel“ uvádějí „známou Erbenovu pohádku o hladových prarodičích, kteří straší za kamny a dožadují se, aby byli uctěni jídlem“ (str. 15, pozn. 9).¹⁴ K předsvatebním obětem u Řeků podotýkají, že „v Moskvě svatebčané cestou na radnici kladou květy u hrobu neznámého vojína“ (str. 43, pozn. 4). A podobně zásadními připomínkami nešetří.¹⁵

Všechny tyto lapy je třeba brát jako pouhé příklady, poněvadž jsem je excerpoval pouze z úvodních 70ti stran, a to nikterak vyčerpávajícím způsobem. Skutečný počet chyb je tedy několikanásobně vyšší: kniha má 383 stran a frekvence nedostatků se dále ani v nejmenším nesnižuje. Nabízející se otázku, jak se takový překlad vůbec mohl objevit na knižních pultech, se pokusím zodpovědět na závěr, nyní však už přikročme k Fustelovi. Také v jeho případě se opírám o rozbor úvodních 70ti stran, a to ne proto, že jsem z knihy nedokázal více

přečíst, ale protože počet mých kritických připomínek daleko přerostl jakoukoli únosnou a prezentovatelnou míru. Usoudil jsem proto, že bude přínosnější pokusit se spíš o demonstraci způsobu Fustelovy práce než o enumerace a komentáře jednotlivých tezí, k nimž ho jeho postupy dovedly. A v tomto ohledu se první pětina *Antické obce* od zbytku textu v ničem podstatném neodchyluje.

První nápadnou věcí je Fustelův způsob zacházení s prameny, na nichž údajně všechny své myšlenky zakládá a mezi nimiž jasně dominují zdroje literární (záznamy ikonografické, epigrafické a archeologické jsou téměř úplně pomíjeny). Vzdor proponované objektivitě a kritičnosti s nimi francouzský historik zachází naprosto nekriticky a svévolně: někdy lne k psanému slovu až otrocky a bere doslovně i tvrzení silně nepravděpodobná nebo obrazná, jindy zcela jasné výroky interpretačně více či méně překrucuje. Téměř vůbec nerozlišuje mezi žánry a jazykovými režimy a výpovědi v nich pronesené pokládá za stejné hodnotné a hodnověrné. Tak bere opakovaně za vděk fantaskními Lúkiánovými ironizacemi a burleskami

¹⁴ Zde k nepřipadnosti přistupuje ještě neznalost věcná. Jde o srbsko-charvátskou pohádku „Osud“, již Erben pouze zpracoval podle jihoslovanských originálů a v níž rodiče (nikoli prarodiče) hospodářů za pecí (nikoli za kamny) „nestraší“, nýbrž jen bydlí a jedí (K. J. Erben, *Slovanské pohádky*, Praha 1948, str. 96–104).

¹⁵ Tak se můžeme dále dozvědět, že sanskrtské agni etymologicky odpovídá lat. ignis a ruskému oheň (str. 28, pozn. 21); že lárové a penáti byli uctíváni a pohřbíváni v domech nejen v Římě (Servius), nýbrž že „tuto málo známou skutečnost potvrdily archeologické nálezy z nejstarších neolitických sídlišť např. z Catal Huyuk v Turecku“ (str. 32, pozn. 34); že když ženy v Řecku při přijímání dítěte do rodiny obíhaly krb, koresponduje to s „úvodem, který je někde dodnes součástí katolického křtu“ (str. 52, pozn. 18).

(str. 19 a 35), vydává návrh pronesený logický“ odkaz z Říma či z Indie. Pohodovníkem na literárně zpracovaném symposiu za starobylé svědectví (str. 27–28, pozn. 19: Plútarchos), plete si básnické metafory s (archaickou) realitou (str. 32: Vergilius, str. 51: Aischylos), zaměňuje abstrakta konkréty *et vice versa*,¹⁶ nezaváhá dokonce ani před Ciceronovými racionalistickými, dobově podmíněnými aitiologizacemi, z nichž vychází při svém pokusu o vysvětlení původu bohů (str. 20).

Fustela také naprosto nezajímá, od jakého autora pochází určitá teze a zda byl k jejímu přednesení kompetentní, vesměs ignoruje i to, kdy a při jaké příležitosti ji pronesl. Jeho pohled je zcela ahistorický. Bezstarostně ponechává stranou nejstarší prameny (Homéra, Hésioda, lyriku na ovšem v ovisem znal pouze z obskurního přetvrzení lexikografů z byzantské doby (Fótiós, Hésychios, Eustathios apod.) a pozdních římských právníků.¹⁷ Nedosti na tom. Když Fustel potřebuje doložit nějaký jev, který předpokládá např. v Řecku, ale nenalézá uvádí, na řadě míst nikterak nedozde pro něj žádný důkaz, nepřichází také MD IX,10 má zcela jiný text, než je uvedeno v citaci (str. 53).

¹⁶ Např. to, co je v *Orph. hymn.* 84 řečeno o bohyni Hestii, Fustel automaticky přisuzuje ohništi (str. 26). Téže chyby se dopouští i v případě pořadí obětí v Olympii (str. 29), nazýváje Hestii ohništěm, ačkoli jím použitý pramen (Pausaniás) říká zcela jasně, že jde o bohyni.

¹⁷ Např. tvrzení, že dům v prvotní době vznikl kvůli ohništi a z ohniště, dokládá Eustathiem, tedy křesťanským biskupem z 10. stol. po Kr. (str. 63).

¹⁸ MD VIII,245 v ničem nepodporuje tvrzení, že „používání mezníků a posvátných hranic bylo v indoevropské rase všeobecné“ (str. 67); MD I,95; III,122; III,127 a III,274 (str. 22, pozn. 2) neobsahují žádnou z tezí, jimiž se Fustel ohání; také MD IX,10 má zcela jiný text, než je uvedeno v citaci (str. 53).

¹⁹ „Iniciace“ se neuskutečňovala „v Indii desátý nebo dvanáctý den“ (str. 52), jak prý tvrdí MD II,30, nýbrž o mnoho let později: v uvedené dny dítě dostávalo

i v doslovných citacích,²⁰ které jsou navíc vytrhány z kontextů, nepřiměřeně zesilovány či zobecňovány,²¹ případně rovnou pojištěny před kritikou neuvedením lokace (str. 23, 83, 191). U ostatních indických pramenů je tomu podobně,²² navíc autor neúplnými či špatnými odkazy prozrazuje, že o těchto textech a o době jejich vzniku mnoho neví:²³ jen tak je patrně možné, že jako pramen náboženství

pouze jméno, což byl zcela zásadní rozdíl; MD IX,168 a 174 nedokládají tvrzení, že „adoptovat syna znamenalo dbát o zachování domácího náboženství, o prospěch ohně...“ (str. 53); tvrzení „zákon zakazoval přístup k pohřebnímu jídlu cizinci, třeba i příteli“ (str. 35) je chybným výkladem originálu, kde se nedoporučuje přístup bráhmana pokládaného za přítele či nepřítel: o cizinci zde není ani slovo (MD III,138).

²⁰ Na str. 22 chybí ve výčtu součástí pohřebního jídla voda (MD III,82); na str. 35 chybí v citaci slovo „synové“ a m. „rýže v mléce“ stojí v originále „potrava smíšená s mlékem a medem“ (MD III,274).

²¹ „Náboženství předepisovalo, aby byla neplodná žena nahrazena“ (str. 50), ač originál mluví pouze o možnosti (MD IX,81); „Staré zákony předepisovaly sňatek vdově“ (str. 51), ač se uváděný doklad týká dívky, která být provdána měla, ale pro smrt budoucího manžela k tomu nedošlo (MD IX,69); chybné a ničím nedoložené je tvrzení, že „když bylo manželství neplodné vinou muže..., musel jej nahradit mužův bratr či příbuzný“ (str. 51), poněvadž levirátní sňatek se týkal pouze vdov; „Narozený syn byl považován za syna zemřelého“ (str. 51) je domyšlení a zesílení MD IX,146, kde nic takového explicitně vyjádřeno není.

²² Např. citát z Bhagavadgíty I,40 (str. 48) na uvedeném místě není, bez lokace je uveden citát z Rgvédu (str. 38) a z Brhaspatiho (str. 67, pozn. 21).

²³ Např. Mitákšara (str. 39, pozn. 19; 57, pozn. 5; 69, pozn. 34) je Vidžňánešvarův komentář k Jádžňaválgjasmrti, který pochází z 11.–12. stol. po Kr., Vasištha (str. 76, pozn. 20) je Vasišthadharmasútra, která pochází z doby těsně před naším letopočtem a je také Fustelovým nejstarším pramenem z této oblasti – aniž to ovšem tuší.

²⁴ Brahma byl prý bohem bráhmánů (str. 21, 28–29, 34), ač Brahma žádný kult neměl; šráddha není pokrm (str. 22), nýbrž pohřební rituál (na to upozorňují i překladatelé); bráhmani prý lili do domácího ohniště sómu (str. 28), ač to bylo výslovně zakázáno (úlitba sómy byla součástí jen velkých rituálů); „Manuovy zákony se často zmiňují o zvláštních rituálech každé rodiny“ (str. 38, pozn. 17), třebaže šlo jen o rituály v interpretaci některé z různých védských škol (šákhá); tvrzení „toto pravidlo se poněkud vytratilo, když bráhmánismus převládl“ (str. 69, pozn. 34), je nesmyslné, poněvadž žádný „bráhmánismus“ nikdy neexistoval.

Suverénní pronášení tezí a předpokladů bez dokladů se však neomezují jen na Indii, v níž autor zjevně nebyl

Prameny a na nich postavené vývo-
doma, nýbrž patří k celkovému tónu
jeho knihy.²⁶ Občas nějaké podklady
má, ale vyvozuje z nich závěry, které
daleko přesahují jejich nosnost. To se
projevuje na jedné straně ve vydávání
nejistých a hypotetických možností
za nepochybné danosti,²⁷ na straně
druhé pak v častých syntetizujících
redukcích, v nichž se nejednou po-
kouší učinit vodu ohněm a naopak.
Tak prý je Zeus Ktésios ohništěm (str.
26, pozn. 12) a „ohniště, démoni, hé-
roové, bozi lárové, to vše splývalo“
(str. 31).²⁸ Toto splývání by mohlo být
Fustelovým mottem, neboť u něho
řada věcí skutečně splývá, pohřichu
(str. 39), ačkoli pro tento zákaz ne-
zrovna těch, jež by splývat nikterak
existuje žádný doklad a dlouhá řada
neměly, například dva různé typy

²⁵ Za podrobnou prověrku indologických pasáží vděčím L. Ondračkovi, je-
muž bych tímto rád poděkoval.

²⁶ Staří Řekové a Italové prý měli stejně jako Indové své posvátné knihy
a texty, které se jen nezachovaly (str. 13); víra, podle níž duše vstupují na nebesa,
je nedávná a západního původu (str. 13); „hliněnou nebo dřevěnou chýši brzy vy-
střídal kamenný dům“ (str. 63). Srv. též téměř systematické vyhýbání se odkazům
na sekundární literaturu, ač z ní autor nepochybně čerpal.

²⁷ Víra ve strašidla údajně vznikla z duší, které neměly svůj hrob, a musely
proto bloudit a trápit jiné (str. 15); „Je tedy jisté, že v Římě za Ovidia, v Indii za
časů bráhmánů oheň ohniště ještě předcházela všechny ostatní bohy“ (str. 30);
„V dávných časech byl hrob na pozemku rodiny, uprostřed hospodářství, nedaleko
dveří“ (str. 36); „domácí náboženství nemělo žádná jednotná pravidla ani společ-
ný rituál“ (str. 37); „dítě bude muset být započítáno mezi bohy rodiny“ (str. 38).

²⁸ Viz též: „Zeus Herkeios není nic jiného než domácí ohniště“ (str. 62, pozn.
5). „Vesta, která nebyla ničím jiným než ohništěm“ (str. 30).

²⁹ „Cicerův současník používá jazyk, jehož kořeny jsou nekonečně staré“
(str. 12); „Kdykoli narazili staří na hrob, zastavovali se a říkali: ‚Ty, který jsi bo-
hem pod zemí, buď mi milostiv‘“ (str. 23); „protože když oheň zhasl, přestal existo-
vat bůh“ (str. 27); „Myšlenka soukromého vlastnictví byla v náboženství sa-
mém. Každá rodina měla svoje ohniště a své předky. Tito bohové mohli být uctí-
váni pouze jí, chránili pouze ji; byli jejím vlastnictvím.“ (str. 61).

fických svědectví účast žen na pohřebních obřadech a kultu mrtvého potvrzuje.

Fustel si neuvědomuje vratkost takto získaných tezí, naopak, ve velkém používá nelegitimní interpretace a nepodložené hypotézy jako stavební kameny dalších interpretací a hypotéz, jimiž pak dále zpětně modeluje „původní“ realitu. Ocitla-li se tudíž vira v podsvětí, kde všechny duše pobývaly pohromadě, v rozporu s nejstaršími pohřebními rituály, jak si je Fustel představoval, *ipso facto* z toho vyvozuje, že koncepce kolektivního bydliště duší (podsvětí) je mnohem mladší než představa jednotlivých duší, které přetrvávaly v hrobech (str. 17).³⁰ Přitom se ani v nejmenším nezaráží nad skutečností, že nejmladší a nejproblematičtější je sama představa duše, s níž s takovou samozřejmostí zachází. Podobně jeho hypotéza, že před Indrou uctívali Indové své mrtvé předky (str. 24), není ani v nejmenším ořesena skutečností, že v nejstarším a nejdůležitějším pramenu, Rgvédu, není žádný kult předků zmíněn (předkům je věnován pouze jediný hymnus v 10. knize) a že není doložena ani jediná aitiologie vzniku nějakého boha z mrtvého předka: tak to prostě muselo být a jen se na to zapomnělo.

Vůbec je zřejmé, že vlastní teoretické konstrukce jsou autorovi dražší než realita, kterou ukazují prameny, neboť v řadě případů si jejich znění více či méně upravuje podobným způsobem, jak to činil v případě Indie.

Podívejme se na několik nejkřiklavějších příkladů. Tvrzení „v mysli lidí byl každý mrtvý bohem“ (str. 20) Fustel dokládá Eurípidem (*Phoen.* 1320–1321), přestože doslovný překlad inkriminované pasáže zní takto:

„Ten, kdo dosud nezemřel, má uctívat mrtvé, vzdáváje poctu podsvětnímu bohu“ (τοῖς γὰρ θανούσι χρητὸν οὐ τεθυηκότα / τιμὰς διδόντα χθόυλον εὐσεβεῖν θεόν). Hérodotos (I,167) prý dokládá, že neúrodu způsobilo opomenutí nakrmit mrtvé (str. 22), ale na udaném místě se výslovně říká, že vznikla následkem protiprávního usmrcení. Dle Aischyla (*Ag.* 851–853) prý člověk neobětoval Jupiterovi, nýbrž ohništi (str. 27), arcif obsah citace je tento: „však nyní půjdu do paláce a k domácím oltářům (δῶμους ἐφεστίους) a pozdravím bohy.“ O Platóna (*Leg.* 729 [c]) Fustel opírá svou definici, že „přibuzenství je společenství stejných domácích bohů“ (str. 56), ačkoli athénský filosof mluví pouze o člověku, který „má ve vážnosti a úctě spřízněnost s rodinnými bohy a celé společenství těch, jimž v žilách koluje tatáž krev“ (συγγενεῖαν δὲ καὶ ὁμογνίαν θεῶν κοινωῖαν πᾶσαν ταυτοῦ φύσιν αἵματος ἔχουσαν τιμῶν τις καὶ σεβόμενος), a ačkoli cito „rodinní bohové“ (θεοὶ ὁμογνιοὶ) nejsou mrtví, nýbrž božstva tradičně ochraňující určitou rodinu, např. Zeus (Eurípides, *Andr.* 921). A takových případů je řada.³¹

O velice volném zacházení s prameny svědčí i odkazy na pasáže, které jimi založená tvrzení neobsahují buď vůbec, anebo jen dosti nezřetelně.³² Někdy Fustel zkresluje a pozměňuje prameny přímo v jejich překladech. Když potřebuje dokázat, že mrtví byli pokládáni za bohy, překládá verš z Eurípida (*Alc.* 1004: χαῖρ', ὦ πότνυ, εὐ δὲ δοίης) jako „toi qui es un dieu sous la terre, sois-moi propice“ (str. 23), ač nemá jiný smysl než „bud' pozdravena, paní, jež skýtáš dobro“. Podobně je obecná identifikace lárů a „démonů“ dokládána citátem z Cicerona (*Tim.* 11[38.1–2]), jehož znění „těm, kterým Řekové říkali démoni, my říkáme lárové“ (str. 24) neodpovídá originálu, kde autor tuto tezi prezentuje jako svou osobní domněnku (opinor). Manipulaci s významem citace předpokládá i tvrzení, že „při všech obětech, i při těch, které se přinášely na počest Dia nebo Athény, bylo ohniště vždy vzýváno jako první“ (str. 29). Fustel tuto tezi dokládá dvěma autory: Plútarchem (*De prim. frig.* 8, 948 B), podle něhož „je každé

hledání třeba započít jakoby od počátku, tj. od podstaty všech věcí“ (δεῖ γὰρ ὡσπερ ἀφ' ἐστίας τῆς τῶν ὄλων οὐσίας ἀρχεσθαι τὴν ζήτησιν); a Porfyriem (*Abs.* II,5,1), jehož věta ἡρξάτο πρῶτον ἀφ' ἐστίας

τοῖς οὐρανίοις θεοῖς θύειν... ἀπαρχάς neznamená „nejprve začali obětovat nebeským bohům *aparchai* počínaje Hestií“, jak patrně soudil Fustel, nýbrž „na počátku nejprve obětovali nebeským bohům *apar-chai*“, poněvadž v obou případech obrat ἀφ' ἐστίας ἀρχεσθαι značí „od počátku“, nikoli „počínaje Hestií“ (*LSJ*, s. v. *Hestia*, II).

Tento krátký pohled do Fustelovy vědecké kuchyně naznačuje, že stavba, již výše demonstrovány postup buduje, nemá zrovna solidní základy a spoje; je proto téměř ve všech bodech snadno napadnutelná a rozložitelná, jakkoli zdálky vypadá velmi impozantně a udivuje svou učeností, stylem a vzletem. Ve skutečnosti francouzský historik primárně nevycházel z pramenů a starověkých názorů, nýbrž z osvícenské koncepce vzestupné (pokrokové) vývojové linky, jejíž fáze znal už předem a jen se je snažil potvrdit (vodítkem mu byl model hegelovské provenience) – tu s větším, tu s menším zdarem – konkrétními doklady, vezmi je kde vezmi. Fustel navíc podléhal vlastním i dobovým představám natolik, že je ve velké míře promítal zpět do starověku, vytvářeje tak dějiny obdobného způsobem jako Rousseau svého primordiál-ního divocha ve *Společenské smlouvě*.

místě o „posvátná místa“ (str. 21); nabízení obětí domácímu krbu prý dokládá Plútarchos (*Symp.* VII,4,4), ale zde se mluví jen obecně o obětním ohni a ulévání do plamene (str. 27–28, pozn. 19); *hestia* v Plútarchovi (*Symp.* VII,4,7) neznamená ohniště, jak tvrdí Fustel, nýbrž zemi (str. 27–28, pozn. 19).

³² Např. tvrzení, že se syn mohl zřeknout svého otce a své rodiny (str. 55, pozn. 12), nikterak nedokládá uváděný Platón (*Leg.* 928 [E]), poněvadž ten mluví pouze o tom, že otcové se zřikají nehodných synů – o nějakém vylučování z rodinného kultu zde není ani slova. Také citát, který Fustel uvádí z Apuleiova *De gen. Socr.* (str. 24, pozn. 20), jsem při nejlepší vůli nebyl s to najít.

³⁰ Srv. též koncepci vzniku bohyně Hestie. Tu prý lidé vytvořili z ohniště-oltáře proto, že slovo pro oltář, *eschara*, bylo ženského rodu (str. 30).

³¹ Hiera jsou prý u Eurípida (*Troad.* 96) chrámy mrtvých, ač jde na daném

Může být namítnuto, že zneužívám kvality jeho knihy až tak nesouvisí. Prvním je francouzská úcta k vlastní tradici (která ovšem nebrání kritické-mu odstupu),³³ druhým vlna bádání věnovaných historií vědy a vlivu vědeckých modelů na dobu, v níž vznikají či působí.

Je tedy český překlad *Antické obce* nedopatření překladatelské i ediční? Je i není. Není, poněvadž ve Fustelově knize se dají najít zajímavé věci a nazaškodí, když se i širší čtenářstvo může poučit, jak se na určitou oblast díval vědec 19. století. Je, kdyby chtěl někdo používat *Antickou obec* jako učební text nebo ji prezentovat jako následováníhodný vzor,³⁶ poněvadž v knize i v jejím překladu se vyskytuje nemálo věcí, jež si následování hodně nezaslouží. Abych byl úplně

³³ Srv. např. O. Gruppe, *Geschichte der klassischen Mythologie und Religionsgeschichte*, Leipzig 1921, str. 227 (Fustelova kniha je velmi povrchní a jedno-rozměrná), V. Ehrenberg, heslo *Losung*, in: *RE*, sl. 1462 (Fustelova teorie o výhradně politickém původu losování je zcela neudržitelná).

³⁴ Pokud je mi známo, žádný z hlavních historiků řeckého náboženství z 20. století už Fustela ani nezmiňuje, ač ho velké evropské encyklopedie (Larousse, Brockhaus, Encyclopaedia Britannica) neustále uvádějí jako otce moderní historie.

³⁵ Popravdě řečeno, zhruba z 10ti francouzských pramenů encyklopedického rázu, které jsem prohlížel, pouze dva (M. Moure, heslo *Fustel de Coulanges*, in: *Dictionnaire biographique des auteurs*, Laffont – Bompiani, Paris 1952, II, 256–257, G. Gengembre, heslo *cité antique (La)*, in: *Dictionnaire des oeuvres littéraires de la langue française*, Paris 1994, str. 358) stručně poukazují na slabiny, které byly Fustelově knize vytýkány (simplifikace, opovrhování universitní erudicí, násilná systémovost, velikášský syntetismus, apriorní spoléhání na nepro-ěřené prameny). Ostatní autoři Fustelovo dílo hodnotí jednoznačně pozitivně, nechybí dokonce četné superlativy (zakladatel moderní historie, rigorózní a přesný v dokumentaci, tvůrce originálních a nových koncepcí vynikajících subtilitou intuice apod.). Těžko říci, nakolik to zrcadlí postoj skutečných odborníků, poněvadž se mně žádnou z fustelovských monografií nepodařilo v Čechách dohledat (P. Guiraud, 1896; J. M. Tourneur-Aumont, 1931; P. Fabre, 1947).

³⁶ Těto pozici se nebezpečně blíží např. J. Sokol – Z. Pinc, *Antická obec*, in: *Salon* (literární příloha *Práva*) 5. 11. 1998, str. 1 a 3.

výslovný: nevdí mi, že *Antická obec* možná před 15 lety, kdy ještě počítače je, ale *jak* je. Fustel má svou silnou řečtinu neuměly), nebylo zrovna i slabou stránku a erudovaná úvodní šťastné, ačkoli bylo patrně vedeno studie a kompetentní průběžné komentáře by je mohly odlišit, a tím pomoci čtenáři i autorovi. Nic takového však lidé odpovědní za český překlad nečinili ani náznakem, naopak, text již beztak problematicky zahltili stovkami dalších chyb.

Jestliže jsem zmínil lidi za překlad odpovědné, chtěl jsem tím naznačit, že za vše nemohou pouze překladatelé. Redaktorská práce je totiž odbyta stejně jako překlad, takže kniha působí odstrašujícím dojmem už na první otevření. Například poznámky pod čarou (většinou) nejsou vyrovnány do odstavců ani sazečsky ošetřeny (žádné dělení slov, žádné odstranění předložek a jiných nežádoucích slov z konců řádků apod.), nýbrž vypadají, jako by je někdo na stránky bez ladu a skladu narychlo naházal. Redaktor T. Jeníček se nepostaral ani o vytvoření a dodržování nějakého jednotného systému odkazování a odkazovacích zkratk, ani neopravil a neodstranil zcela zjevné chyby, tj. chybějící interpunkci, zkomolené či vynechané údaje,³⁷ přepisy a překlapy.³⁸ O nějakém rejstříku si už pak můžeme nechat jenom zdát. Také rozhodnutí transkribovat ababetu do majuskulizované latinky (jíž se k tomuto účelu používalo

možná před 15 lety, kdy ještě počítače řečtinu neuměly), nebylo zrovna šťastné, ačkoli bylo patrně vedeno upřímnou snahou zpřístupnit originál lidem řečtiny neznalým; nicméně výsledkem tohoto kroku bylo jen závratné množství chyb, které prakticky zcela znemožňují práci s originály i těm lidem, kteří by toho byli schopni. A jsme-li u citátů: na třech čtyřech místech je připojen český překlad originálních citací (str. 142);³⁹ bohužel zůstalo jen u výjimky, ačkoli překlady by text značně zpřehlednily a zpřístupnily.

Katastrofální podoba Fustelovy knihy však nemá své příčiny jen v ne-kvalitní práci překladatelů a redaktora, skrývá se už v samotné genezi překladu. Překladatelky J. Bryksí a K. Mikšová jsou absolventkami IZV UK (nyní FHS UK), kde jednu z podmínek uzavření bakalářského studia představuje translace 150 stran z nějaké odborné knihy. Překlad Fustela vznikl spojením a malým doplněním dvou takovýchto „úkolů“. Jde tedy o překlad studentský, na čemž nic nemění skutečnost, že jej prof. J. Sokol, který je v tiráži uveden jako spolu-překladatel, zredigoval a upravil (str. 390). Čtenář by si zprvu mohl myslet, že má co dělat s výsledkem trochu přehnané snahy dopomoci k zúročení zdařilé studentské práce, ale tak tomu

³⁷ Viz např. *Odyss. X m. Od. X, 526* (str. 20, pozn. 3), *Quest. m. Quaest.* (str. 22, pozn. 13). Viz též nezindexované číslo poznámky na str. 29 či špatně umístěné číslo poznámky na str. 24.

³⁸ Viz např. jídlo byl úkon m. bylo úkonem (str. 27).

³⁹ Bohužel i sem se vloudily chybičky: viz např. „Penáty, uloupené nepřáteleli... vozím“ (str. 142, pozn. 6) m. „Penáty vyrvané nepřátelům vozím“ (Vergilius, *Aen. I, 378: raptos... ex hoste Penates... veho*).

bohužel není. Studentům FHS je perspektiva otištění jejich překladů nabízena, vedením fakulty jsou dokonce vypisovány a klasifikačně zvýhodňovány tituly, které by bylo žádoucí přeložit a u nichž je podpora následného vydání téměř jistá. A část studentské překladatelské produkce už skutečně vydána byla.⁴⁰

Takovýto přístup je patrně vynikajícím pedagogickým krokem, který studenty neobyčejně motivuje, ale na druhé straně může snadno vést k podobným koncům jako u překladu Fustela. Po třech čtyřech letech studia, jež není speciálně zaměřeno ani na jazyk, ani na vědecký obor, z něžž tituly vybrané k translaci pocházejí, studenti ovládají cizí řeč i mateřštinu často jen velmi bazálními způsoby, nemají žádné či téměř žádné překladatelské

zkušenosti a o náplni, problematice a názvosloví oborů, o nichž pojednávají knihy, které si zvolí, mají zpravidla jen velmi chatrné ponětí. Jsou-li proto jejich učednické pokusy oficiálně vydávány, škodí to nejen knihám, které si vyberou, ale především jim samotným, poněvadž si tímto způsobem udělají na dlouhou dobu vizitku, na jakou nakladatelé a čtenáři jen tak nezapomenou.

Jako první pokus dvacetiletých lidí, kteří se překládají teprve učí, není překlad Fustela až tak špatný, ale právě *Antická obec* ukazuje více než zřetelně, že dobrou studentskou práci a publikovatelný text dělí značná vzdálenost, kterou lze legitimně překlenout jen výjimečně.

Tomáš Vitek

Pětasedmdesátiny L. Hejdánka a J. S. Trojana

V pondělí 13. května se v kavárně Marathón konala oslava pětasedmdesátých narozenin dvou zakládajících členů nakladatelství Oikúmené, Ladislava Hejdánka (10. 5. 1927) a Jakuba Trojana (13. 5. 1927). Rádi bychom jim touto cestou poděkovali za drobnou i větší práci v nakladatelství a popřáli pevné zdraví a dostatek filosofických nápadů.

Gerontokracie

Ladislavu Hejdánkovi a Jakubu Trojanovi k narozeninám

Pavel Filipi

Geronto-kracie, šepot jde fakultou, geronto-kracie.

Jedni ji vítají, druhým již krev pije.

Kam kráčí fakulta a vlastně či je,

když vládu drží (ač by se jí vzdali,

jen kdyby bylo komu) ti z nás, jejichž šíje

již cítí, že se léta málí?

Ještě ne duchové, snad muži ještě stále

(o dámě jediné snad raděj pomlčíme)

plíží se fakultou, kroky ještě přímé,

však trochu schýlení. Ale víme,

že zjevují se zcela nenadále,

kde o nich ani netušíme.

Trojan a Hejdánek a Smolík s Hellerem,

Pokorný, Balabán – nevynech Filipiho! –:

Každý z nich za sebou ctihodné má dílo.

Sloupové pamětní a toho, co zde bylo

strážcové paměti s nastalým večerem.

Hlas raděj zvyšuj, chceš-li dojít sluchu,

záhadu s kompjútrem vylož mu třikráte,

nezlob se, že se ptá po čtvrté, popáté

nahoru dolů, odpředu, zezadu.

⁴⁰ Osobně vím o třech titulech, ale toto číslo je s velkou pravděpodobností vyšší.